

SYBILLA PIĘTA-KOWALIK

Uniwersytet Rzeszowski

**Portret Wiktora Zbyszewskiego w kompozycji
Jana Czubskiego – przypomnienie sylwetki
rzeszowskiego patrioty****1. Rozwój muzyki na przełomie XIX i XX wieku w Rzeszowie**

Przed I wojną światową działalność kompozytorska w Rzeszowie, choć współcześnie mało znana, wzbudzała zainteresowanie mieszkańców miasta. W tym czasie powstało wiele utworów muzycznych, czego przykładem są kompozycje między innymi Jana Czubskiego, Antoniego Sas-Uruskiego, Zygmunta Urbanyi i in.¹, jednak niewielka część artystycznego dorobku przedstawiała opis lokalnych wydarzeń przed wojną. Informacja ta nie dziwi, ponieważ do 1944 roku to Lwów i Przemyśl stanowiły główne ośrodki życia kulturalnego. Rzeszów traktowany był jedynie jako małe, prowincjonalne miasteczko województwa lwowskiego, położone przy drodze prowadzącej do Tarnopola, Lwowa czy Stanisławowa². Mimo to nie można powiedzieć, że miasto było wyjałowione z kulturalnego życia. Bez powstałych już wtedy tradycji trudno mówić o odnowie życia muzycznego po II wojnie światowej, kiedy Rzeszów zyskał prestiż, stając się stolicą województwa, a dzięki temu jednym z większych ośrodków kulturalnych południowo-wschodniej Polski³. To trudny okres dla rozwoju muzyki. Tereny niegdysiejszej Galicji były zaniedbane pod względem kulturalnym, a wraz z procesem germanizacji w zaborze austriackim nastąpił duży zastój w tym obszarze życia społecznego⁴. Dopiero czas autonomii (1860–1873) wprowadził zadowalające zmiany. Życie kulturalne Rzeszowa zaczęło biec dwoma nurtami, a więc amatorskim, do którego zalicza się występy charytatywne i domowe, ale też profesjonalnym, na co składały się

¹ A. Szypuła, *Muzycy i wykonawstwo muzyczne w Rzeszowie na przełomie XIX i XX wieku*, „Musica Galiciana” 2014, t. 14, s. 175.

² J. Wąsacz-Krztoń, *Życie muzyczne Rzeszowa w pierwszych latach po II wojnie światowej*, „Kamerton” 2015, nr 59, s. 71.

³ Tamże, s. 71.

⁴ J. Hoff, *Elita i życie kulturalne Rzeszowa w dobie autonomii Galicji [w:] Z przeszłości Rzeszowa. Materiały z konferencji naukowej w 640-lecie lokacji miasta zorganizowanej przez Muzeum Okręgowe w dniach 12–13 X 1994*, red. M. Jarosińska, Rzeszów 1995, s. 119.

koncerty sławnych artystów gościnnie odwiedzających Rzeszów⁵. W 1884 roku zaczęło działać Kółko Literacko-Muzyczne, początkowo pomyślane jako Kółko Przyjaciół Muzyki⁶. Stanowiło ono główny ośrodek życia muzycznego ostatniej ćwierci XIX wieku⁷. Po jego upadku rozwinęła się działalność koncertowa chórów i zespołów smyczkowych z seminarium męskiego i żeńskiego, które były prowadzone przez nauczycieli muzyki tamtego okresu⁸. Następnym animatorem życia muzycznego stało się Towarzystwo Muzyczne „Lutnia”. Jego zadaniem, podobnie jak Kółka, było popularyzowanie życia muzycznego w mieście. Sekcja chóralna zyskała rangę najbardziej aktywnej, wystawiano koncerty we współpracy z orkiestrą wojskową, która również stanowiła ważną część życia muzycznego. Pomimo prowincjonalnego charakteru Rzeszów znalazł swoich oddanych artystów, kompozytorów, autorów opracowań chóralnych i orkiestrowych, dyrygentów, animatorów kultury, a co najważniejsze, publiczność, w tym inteligencję, która uczestniczyła w koncertach i organizowanych wieczorkach⁹.

2. Jan Czubski – prezentacja sylwetki twórczej

Mianem kompozytorów można określić wielu nauczycieli, którzy przyczynili się do rozwoju muzyki w Rzeszowie. Jednym z nich jest Jan Czubski. To postać dla rzeszowian zapomniana. Był pedagogiem, muzykiem, kompozytorem, społecznym działaczem na rzecz organizacji muzycznych wydarzeń, a przede wszystkim twórcą pieśni, w których dźwięki okryte słowami przekazują wydarzenia zapisane na historycznych kartach Rzeszowa oraz upamiętniają ważne osoby, o których współcześnie rzadko się wspomina.

Jan Czubski urodził się w 1841 roku w Grabownicy koło Brzozowa, zmarł w 1902 roku w Dynowie. W latach 1871–1890 przebywał we Lwowie, gdzie zarabiał na życie nauczaniem muzyki i śpiewu. W 1892 roku przyjechał do Rzeszowa. Nauczał muzyki, komponował nowe utwory, a jako animator życia muzycznego podejmował działania mające na celu rozwój muzyki w mieście. Był autorem wielu ważnych dla szkolnictwa muzycznego publikacji. Opracował *Śpiewnik polski dla ochronek, szkół ludowych i wydziałowych*, który to Towarzystwo Pedagogiczne uznało za godny polecenia dla szkół. Wydał *50 kolęd i pastorałek na głosy*, *Wiązankę pieśni polskich na dwa głosy dla młodzieży*, szkołę na skrzypce i wiele innych. Jego twórczość obejmuje również utwory fortepianowe, skrzypcowe, mszę *Stabat Mater*, operę *Córa Piastów*. Największą popularność przyniosły mu utwory chóralne,

⁵ M. Czarnota, *O muzyce w Rzeszowie gawęda*, <http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/historia/muzyka-rzeszowian/o-muzyce-w-rzeszowie-gaweda> [5.01.2018].

⁶ J. Hoff, *Życie kulturalne. W kręgu teatru, literatury i muzyki* [w:] *Dzieje Rzeszowa*, red. F. Kiryk, t. II, Rzeszów 1998, s. 411.

⁷ Tamże, s. 417.

⁸ A. Szypuła, *Muzycy i wykonawstwo muzyczne...*, s. 174.

⁹ Tamże, s. 177.

m.in. *Modlitwa Jagielly, Książd Marek, Kantata Kościuszkowska*¹⁰. Jedną z kompozycji Jana Czubskiego wydaje się szczególnie ważna i warta przypomnienia. Utworem tym jest *Mazurek okolicznościowy na cześć Prezesa „Sokoła” D. Zbyszewskiego*¹¹.

3. Sylwetka Wiktora Zbyszewskiego w dziewiętnastowiecznym utworze Jana Czubskiego

Utwory skomponowane przez lokalnych kompozytorów przełomu XIX i XX wieku miały przeważnie charakter patriotyczny i religijny. Przesłanie treści odzwierciedlało się w doborze gatunków muzycznych (przeważały hymny, kantaty, marsze, msze, pieśni, modlitwy¹²). Ciekawy element stanowiły tytuły, które informowały, czego dotyczyć będzie dane dzieło.

Mazurek to utwór, który jest stylizacją polskich tańców narodowych – mazura, oberka i kujawiaka. W muzykologii i etnografii muzycznej gatunek ten określa się za pomocą cech metrycznych, zwanych rytmami mazurkowymi. Cechy muzyki ludowej odnaleźć można w tonalności, fakturze i melodyce mazurka, które mają za zadanie naśladowanie brzmienia kapeli ludowej¹³. W Polsce mazurki funkcjonowały zarówno jako forma muzyki artystycznej (spełniając funkcję estetyczną), ale też jako forma symboliczna, za której pośrednictwem Polacy w trudnych czasach utraty niepodległości manifestowali swoją tożsamość kulturową (funkcja społeczna)¹⁴.

*Mazurek Czubskiego*¹⁵ został wydany w 1900 roku¹⁶. Zarówno pod względem rytmicznym, jak i architektonicznym nawiązuje do definicji gatunku. Dominują w nim charakterystyczne rytmy mazurkowe. To kompozycja przeznaczona do wykonania chóralnego. Pełna obsada wykonawcza pozostaje nieznana, ponieważ przedstawiany utwór zawiera tylko jedną kartę, która jest zapisem głosu basowego. Świadczyć o tym może melodia, która przypomina podstawę harmoniczną, oraz litera *B II* umiejscowiona w lewym górnym rogu, informująca, że jest to zapis drugiego basu. Pełna synteza muzyki polskiej drugiej połowy XIX wieku wciąż

¹⁰ A. Meissner, *Nauczyciele muzyki w galicyjskich zakładach kształcenia nauczycieli w latach 1871–1918*, „Musica Galiciana” 1999, red. L. Mazepa, t. 3, s. 208.

¹¹ Skrót *D.* w tytule oznacza najprawdopodobniej posiadany przez Wiktora Zbyszewskiego tytuł doktora.

¹² A. Szypuła, *Muzycy i wykonawstwo muzyczne...*, s. 170–178.

¹³ J. Stęszewski, J.M. Chomiński, *Encyklopedia muzyki*, red. J. Zabża, Warszawa 1995, s. 534.

¹⁴ A. Nowak, *Mazurek fortepianowy w XX wieku – kulturowa tożsamość i duch czasu*, http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/tsm_2013_4_4.pdf [9.01.2018].

¹⁵ Ze względu na bardzo długie nazwy utworów w artykule posługiwać się będę skrótowym hasłem *Mazurek Czubskiego*.

¹⁶ Zob. http://bibliotekapiosenki.pl/publikacje/Czubski_Jan_Mazurek_okolicznosciowy [7.01.2018].

ma niekompletny charakter. Wiele rękopisów i druków nie przetrwało kolejnych wojen, zubożając rzeczywisty obraz twórczości polskiej¹⁷. Autorem słów *Mazurka* jest M. Pszonja¹⁸, a tekst utworu brzmi następująco¹⁹:

Hej Sokoly dziarskie syny Naszej polskiej ziemi
Bądźcie wzorem dla pokoleń cnotami waszemi
Do poświęceń i ofiary Ojczyzna was woła
Przy sztandarze wytrwać w zgodzie oto cel Sokoła
A przykładem Wam przyświeca Wasz wódz pełen chwały
Jego trudem i staraniem powstał gmach wspaniały
Wam otuchę i nadzieję wlewa płomień wiary
Prezes gotów dla sokolstwa do każdej ofiary
Zostaw żony hołd oddajcie waszemu wodzowi
Gromkim głosem zaśpiewajcie czołem Prezesowi
Czołem Prezesowi

Mazurek został skomponowany na cześć dra Wiktora Adama Zbyszewskiego (1818–1896²⁰). Zbyszewski to honorowy obywatel Rzeszowa²¹, ma wiele zasług, z których przytoczę tylko kilka. Był burmistrzem Rzeszowa, prezesem Towarzystwa Kasynowego, prezesem Towarzystwa Opieki Dzieci, współzałożycielem „Kuriera Rzeszowskiego”, właścicielem „Dziennika Polskiego”, założycielem Kasy Oszczędności²² i wpływowym działaczem społecznym. Szczególny wysiłek włożył w rozwój Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, które utworzono w Rzeszowie z jego inicjatywy. Funkcję prezesa zajmował przez dziesięć lat (1886–1896), aktywnie działając na rzecz rozwoju sokolego ośrodka. Obywatele doceniali jego społeczną pracę. Nic więc dziwnego, że to na jego cześć, jako prezesa „Sokoła”, została stworzona omawiana kompozycja.

Zbyszewski utożsamiał pozytywistyczny wizerunek patrioty. Miłość do ojczyzny okazywał przez pracę wzbogacającą kraj i obywatela, efektywne gospodarowanie i solidaryzm społeczny. W analizowanej kompozycji Czubskiego wartościowaniu podlega postać Zbyszewskiego – jego cechy i podejmowane działania. Leksyka zawarta w tekście wyraża wartości pozytywne. Według podziału zaproponowanego przez Jadwigę Puzyninę odnajdujemy tu wartości ostateczne o przesłaniu moralnym, których centrum pojęciowym jest dobro drugiego człowieka i dobro społeczeństwa²³. Dobro drugiego człowieka w omawianym *Mazurku* należy rozumieć jako troskę o to, aby człowiek był zdolny do czynienia dobra, by miał dobrą postawę życiową²⁴. Autor słów pragnie doprowadzić czytelnika do wniosku, że

¹⁷ M. Kowalska, *ABC historii muzyki*, Kraków 2001, s. 525.

¹⁸ Niestety, nie udało się odnaleźć źródeł prowadzących do poznania życiorysu autora słów.

¹⁹ Tekst utworu został przytoczony w pisowni pochodzącej z oryginału nut.

²⁰ Zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Wiktor_Zbyszewski [7.01.2018].

²¹ Zob. <http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/historia/honorowi-obywatele> [7.01.2018].

²² Zob. <http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/historia/honorowi-obywatele/wiktor-zbyszewski> [7.01.2018].

²³ J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 157–166.

²⁴ Tamże, s. 157.

Muz. 12169 IV

alt. pol.

B. II. Mazurek okolicznościowy
 na cześć Prezesa „Sokoła” D. Zbyszewskiego
 słowa: J. Czubski. skrzypka: J. Czubski

Hej go go ty dydakto sy my do szty polskij kraj
 Biedząc nio kom dla po koleni cnota mi naszemi
 Do pasow cca i o fia ry dy ogma was wola
 Ony obudawo wyprawia wogzic do cel do kula
 A przy kta dem Wam przywieca Wasz wioz paku chwały
 Szego szu dem i sta ramu powiat fusz upo mato
 Wma o tw ch i na dyo je Wlewa pto miu wiazy
 Prezes go tom dla sokolstwa dokardz o fiary
 Kato do my hold w do jec waszemu do dywi
 gromkim glosem zapiewajac do lew Prece cove
 do lew prece sa wi

BIBLIOTHECA
 MUSEI
 JAGIELLONENSIS

Ryc. 1. J. Czubski, Mazurek okolicznościowy na cześć Prezesa „Sokoła” D. Zbyszewskiego, MUZ. 12169 IV, Biblioteka Jagiellońska

jeżeli lokalni obywatele przyjmą taką postawę jak Zbyszewski, społeczeństwo bardzo wiele zyska. W tym przypadku można mówić o moralności społecznej, a więc o postawach związanych z drugim człowiekiem, bo właśnie z tymi wartościami utożsamić należy działania prezesa „Sokoła” na rzecz lokalnego środowiska.

Z pojęciem moralności nierozzerwalnie związana jest również idea cnoty, która obejmuje obowiązki człowieka wobec samego siebie. Według starożytnych wypełnianie cnót to warunek szczęścia. Źródło pozytywnego wartościowania cnoty stanowi to, że warunkuje ona skuteczność działań na rzecz innych ludzi, a na człowieku odważnym, wiernym sobie można polegać, można ufać w jego uparte i przynoszące wyniki dążenie do realizacji dobra innych²⁵. Tak przedstawiona postać Zbyszewskiego ma stanowić mobilizację odbiorców i zachętę do przejęcia opisywanych cnót jako własne:

Hej Sokoly dziarskie **syny Naszej polskiej ziemi**
Bądźcie wzorem dla pokoleń cnotami waszemi.
[...]
A przykładem Wam przyświeca Wasz **wódz pelen chwały**.

Zbyszewskiego należy zaliczyć do „znaczących” rzeszowian²⁶. Autor namawia, aby za wzorem lokalnego bohatera młodzi ludzie naśladowali, a następnie przekazywali jego cnoty późniejszym pokoleniom. Stosując zaimek dzierżawczy „Naszej” autor słów podkreśla wspólnotę społeczną, sugerując, że dobro miasta nie jest obowiązkiem jednej osoby, ale wszystkich jej mieszkańców. Z analizowanego tekstu można dowiedzieć się, że Zbyszewski jako działacz społeczny był rzetelny, operatywny i przedsiębiorczy. Cech tych nie wykorzystywał do swojego użytku, lecz dla korzyści mieszkańców Rzeszowa, ponieważ to „jego trudem i staraniem powstał gmach wspaniały”²⁷. Celem jego pracy było dobro społeczne, a w tym obszarze Zbyszewski był „gotów dla sokolstwa do każdej ofiary”²⁸. Prezesa cechowała odwaga, bronił swoich przekonań, był – można powiedzieć – lokalnym pacyfistą, namawiał do łagodzenia sporów: „Przy sztandarze wytrwać w zgodzie oto cel Sokola”. W *Sprawozdaniu z czynności wydziałowych Towarzystwa „Sokół” w Rzeszowie za rok 1896* można przeczytać:

prezes zajmował się troskliwie rozwojem, wypowiadał w nim swe liczne nawoływania do zgody, miłości i pobłażliwości wzajemnej, w nim przy każdym opłatku i święconem rozlegały się zdrowe i serdeczne nauki, które chyba przez całe życie brzmieć będą w sercach tych, którzy je słyszeli. [...] Żał będzie wzbudzać pamięć pełnego zalet męża, żał ten

²⁵ J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 159–160.

²⁶ Wzorowanie się na kimś uważane jest za jeden z wymiarów, które charakteryzują „osobę znaczącą” (K. Olbrycht, *O roli przykładu, wzoru, autorytetu i mistrza w wychowaniu osobowym*, Toruń 2007, s. 8).

²⁷ To z jego inicjatywy wzniesiono budynek „Sokoła” w Rzeszowie, który istnieje do dziś i jest siedzibą Teatru im. Wandy Siemaszkowej (E. Samborski, *Adwokat dr Wiktor Adam Zbyszewski: przyczynek do dziejów adwokatury polskiej*, „Palestra” 1973, nr 17, s. 68).

²⁸ Jako prezes „Sokoła” wspierał Towarzystwo materialnie, dokładając pieniędzy z własnych oszczędności (tamże).

będzie zachętą do pracy publicznej i na długie lata na przyszłość zostanie najpiękniejszym pomnikiem ś.p. prezesa²⁹.

Oprócz wywyższenia postaci Zbyszewskiego drugim celem jest wywarcie nacisku na odbiorcę oraz wpływ na jego zachowanie. W tekście utworu odnaleźć można akty dyrektywne, które wydaje porte-parole autora: „bądźcie wzorem”, „zostaw żony”, „hołd oddajcie”, „gromkim głosem zaśpiewajcie”. Przekonanie autora o dobroci działań Zbyszewskiego powoduje, że chce wyrzec wpływ na odbiorcę, a poprzez zastosowane rozkazniki i wyliczenie zasług prezesa czytelnik czuje się zachęcany do naśladowania postawy „poświęcenia i ofiary”. Dzięki temu został osiągnięty patos tekstu, który wywołuje poruszenie u odbiorcy za dobroć Zbyszewskiego okazaną dla Rzeszowa. Można dostrzec subiektywizm odczuć autora i przejaw osobistego podziwu dla postaci prezesa „Sokoła”. Autor proponuje czytelnikowi swoje stanowisko oraz przedstawia oczekiwania wobec młodszego pokolenia. W założeniach „Sokolników” pierwsze miejsce zajmował patriotyzm, a ich hasło przewodnie brzmiało „Ramię krzep, Ojczyźnie służ”. Autor, nawiązując do tego słowami „Do poświęceń i ofiary Ojczyzna was woła”, chce uświadomić konieczność wyzbycia się egoizmu w celu rozwoju miasta w trudnych dla niego czasach. Przyrównuje Zbyszewskiego do bóstwa. Prezes jest „wodzem” rzeszowian, a wzniosłości do zaszczytnego tytułu dodaje mu „pełnia chwały”, która charakteryzuje raczej osoby boskie niż ludzi. Postać Zbyszewskiego została na tyle wyidealizowana, że czytelnik ma wrażenie o niepodważalnym i dziś niepowtarzalnym autorytecie działacza pełnego dobroci, którego możemy jedynie starać się naśladować, bo ideał trudno będzie osiągnąć.

4. Podsumowanie

Nie da się budować społeczeństwa otwartego na innych bez pozytywnego nastawienia do ludzi, bez odwoływania się do pozytywnych wzorów i autorytetów³⁰. Kierowanie się wzorem osobowym to zjawisko występujące najczęściej w kontekście rozwoju moralnego i kształtowania moralnych postaw. Dziś nazywanie kogoś wzorem lub autorytetem oznacza wyraz uznania, a przede wszystkim postulat, że warto myśleć podobnie³¹. Z perspektywy psychologicznej autor chciał wymodelować zachowanie i myślenie odbiorcy, traktując sztukę jako mechanizm uczenia się, budzenia, wzmacniania motywacji do określonych zachowań³². Taka idea naśladowania ma wielkie znaczenie etyczno-społeczne. Czubski i Pszonja, posługując się muzyką i słowem, podjęli wyzwanie osobowego wychowania odbiorców, by ich dążenie do doskonałości moralnej było samodzielną, świadomą

²⁹ Zob. <http://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/plain-content?id=1216> [8.01.2018].

³⁰ K. Olbrycht, *O roli przykładu...*, s. 11.

³¹ Tamże, s. 17–18.

³² Tamże, s. 19.

decyzją, dzięki której młodzi nie tylko będą przeżywać dobro moralne, ale będą pragnęli stawać się dobrym³³. Zabieg ten pełni znaczącą rolę, ponieważ ukazuje, że muzyka nie tylko sprawia przyjemność dla ducha, ale również uświadamia, uczy i wychowuje. Poświęcenie Zbyszewskiego dla działalności w Rzeszowie było doceniane przez mieszkańców, stąd w sercach rzeszowian pojawił się wielki żal po stracie tak prężnego działacza. Autor słów wzywa do naśladowania przez młodych w obawie, że taka ofiarność na rzecz innych może się nie powtórzyć, dlatego też ważny wydaje się powrót do tematu lokalnych autorytetów, urzeczywistnianie ich w codzienności, przypominanie i rozpowszechnianie wiedzy o nich wśród wszystkich mieszkańców.

Bibliografia

- Hoff J., *Elita i życie kulturalne Rzeszowa w dobie autonomii Galicji* [w:] *Z przeszłości Rzeszowa. Materiały z konferencji naukowej w 640-lecie lokacji miasta zorganizowanej przez Muzeum Okręgowe w dniach 12–13 X 1994*, red. M. Jarosińska, Rzeszów 1995, s. 119–127.
- Hoff J., *Życie kulturalne. W kręgu teatru, literatury i muzyki* [w:] *Dzieje Rzeszowa*, red. F. Kiryk, t. II, Rzeszów 1998, s. 409–423.
- Kowalska M., *ABC historii muzyki*, Kraków 2001.
- Meissner A., *Nauczyciele muzyki w galicyjskich zakładach kształcenia nauczycieli w latach 1871–1918*, „Musica Galicana” 1999, red. L. Mazepa, t. 3, s. 197–215.
- Olbrycht K., *O roli przykładu, wzoru, autorytetu i mistrza w wychowaniu osobowym*, Toruń 2007.
- Puzynina J., *Język wartości*, Warszawa 1992.
- Samborski E., *Adwokat dr Wiktor Adam Zbyszewski (przyczynek do dziejów adwokatury polskiej)*, „Palestra” 1973, nr 17, s. 63–69.
- Stęszewski J., Chomiński J.M., *Encyklopedia muzyki*, red. J. Zabża, Warszawa 1995, s. 534.
- Szypuła A., *Muzycy i wykonawstwo muzyczne w Rzeszowie na przełomie XIX i XX wieku*, „Musica Galicana” 2014, t. 14, s. 170–178.
- Wąsacz-Krztoń J., *Życie muzyczne Rzeszowa w pierwszych latach po II wojnie światowej*, „Kamerton” 2015, nr 59, s. 71–79.

Wiktor Zbyszewski in Jan Czubski's work – a reminder of a Rzeszów's patriot

Abstract

This paper describes Rzeszów between XIX and XX century. It presents Jan Czubski, a composer working in this city before the war, as well as his work regarding Wiktor Zbyszewski – a local patriot who had a great involvement in Rzeszów's stride forward. The article concentrates on words in the work as well as axiology concerning residents' attitudes toward local cultural activities.

Key words: Rzeszów, Wiktor Zbyszewski, Jan Czubski, local patriot, music

³³ Tamże, s. 150.